



"והמשכיל ידום"? התמודדות עם ביקורת המקרא

בקרוב פרשני התורה במאה ה-19

פרופ' טובה גנזל

שיעור 1

"והמשכיל ידום"? - חילופי איגרות בין חכמי ישראל

מתוך שער החוברת הראשונה של כרם חמד (1833)

ספר כרם חמד כולל אגרות יקרות אשר הריצו חכמי זמננו איש אל רעהו בעניני האמונה החכמה והמדע, נאסף והוצא לאור על ידי שמואל יהודה ליב גאלדענבערג, מילידי באלחוב, וויען, 1833.

"שי"ר לשד"ל", כרם חמד (1833)

אכן נמצאו בארצי עוד משכילים וידעי דעת אשר יקרו בעינך לו ידעתם, וכלם יתפלאו כמוני על דרשותך העמוקות, ופיהם יפארו וישאפו אל מדברך הנאווה, וגם אל מליצות יפות של ריעך החכם יש"ר (יצחק שמואל ריגיו)... אולם כל זה במסלות חכמי האומות, כי להם נתנה החפשית לדרוש ולחקור כרעות רוחם; אבל אנחנו בני ישראל מה נעשה בגילוי פירושים כאלה על פני חוץ? הורני אם תוכל והמסורה נצבת כחומת ברזל לנגדנו.

שד"ל, כרם חמד, מחברת שלישית (1838)

אבל אנחנו בני ישראל מה נעשה בגילוי פירושים כאלה על פני חוץ, הורני אם תוכל והמסורה נצבת כחומת ברזל לנגדנו? ... אענה (ובאלוהים אעזר) ואומר, כי אנחנו בני ישראל, אלוהי אמת אלוהינו, אשר לא לפנינו חנף יבוא, והוא הבוחן ללבבות וכליות יקלל... ולכן מחשבה אשר לא טהורה היא נמחה אותה מעללות לבנו, ואם טהורה היא בעינינו באמת ובתמים, נבשר צדק בקהל רב, ולא נירא חרפת אדם...

אבל אנחנו בני ישראל מה נעשה בגילוי פירושים כאלה על פני חוץ? נודיע לבני ישורון כי ספרי אבותינו נשתמרו במשך דורי דורות שמירה נפלאה בתכלית האפשר... וכמו שאנו רואים גם היום כי אין אחת המקראות אשר בדפוס שתהיה נקיה משגיאות קלות, כן קרה הדבר גם בימי קדם בספרים כתב יד...

ואנחנו בני ישראל מה נעשה בגלוי פירושים כאלה המחליפים הקריאה? – שתי שמירות נשמר בזה. האחת, נשמור נפשנו מאוד לבלתי הרוס לפרוץ חומת הקריאה הנושנת בלא הכרח עצום, ובלעדי שיתברר אצלנו באמת ובתמים כי לא יפורשו דברי הכתוב פירוש ישר ונכון כאשר המה, ואף לא אחרי בקשת הסיוע בשאר לשונות הקדם, ארמית וערבית. והשנית נשמור נפשנו מאוד מהחלוף הנוסח הנושן אם גם החדש לא יעצור כח להאיר מחשכי הכתוב ולהוציאו מאפלה לאור גדול; כי אמנם אחרי חלוף הקריאה ישאר בכתוב קושי לשון וזרות משום צד תקנתה קלקלה תחשב...

פירוש ראב"ע על שמות ב, 2

שאלני רבי יהודה הלוי מנוחתו כבוד - למה הזכיר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים ולא אמר שעשיתי שמים וארץ... דע כי אין מעלות בני אדם שוות באמונתם בלבם... ואם יבא אפיקורוס לערער כי אין אלהים ישימו ידם לפיהם כי לא ידעו להשיב ואשר נשאו לבו ללמוד חכמות, שהם כמו מעלות לעלות בהם אל מקום חפצו, יכיר מעשה השם... וידע זמן מתי תקדר השמש או הלבנה וכמה יקדר השמש ממנה. וגם ידע הלבנה למה נקדרה ומי גרם לה. וכל אלה ידע בראיות גמורות שאין בהם ספק. ומדרכי השם ידע המשכיל את השם... וזה לא יוכל להבין רק מי שהוא חכם מופלא.

אגרות שד"ל, כרך א, אגרת LXXXIII, מתוך פרויקט בן-יהודה

ובענין הראב"ע, היותו נכבד בישראל ובאדם... והיות הספור בשבחו והגדלת מעלתו גורם תקלה (כי ילמדו התלמידים לאחזו בדרכיו, להיות נחפזים במשפטיהם, ולדבר אחת בפה ואחת בלב). ואחרי אשר גם אתה ידיד נפשי, היקר בדורנו, נוספת על שונאי תושיה להלחם בה, מה לי עוד, כי אם לזעוק בנפש מרה: אני נותרתי נביא לה' לבדי – לא זעקתי מרה על ראב"ע על דבר נטותו מקבלת רז"ל, כי אם על היות דבריו בלב ולב, כי הוא בכמה מקומות מְנַשֵּׂא עד ראש כוכבים קבלת המעתיקים, ואומר (בראשית לו, 32) כי לא יפול מדברי רז"ל ארצה. ואני גם כי אינני מאוהביו, כבר קבלתי פירושו (נגד ההלכה)...

וקבלתי לעצמי למעשה, אע"פ שאין אני מורה כן לאחרים, כי אין עסק בהוראה... ואני לא הזכרתי זה אלא לומר כי דבריו בלב ולב, כי הוא נוטל קיסם מבין שני זולתו, והוא עצמו קורה בין עיניו... כי סברתו שיש בתורה מקראות נוספים קשה מדעת זולתו שקצת מלות מוטעות.

שד"ל, כרך חמד, מחברת שלישית (1838), עמ' 227

אבל אנחנו בני ישראל מה נעשה בגלוי פירושים כאלה על פני חוץ? נודיע לבני ישורון כי ספרי אבותינו נשתמרו במשך דורי דורות שמירה נפלאה בתכלית האפשר... וכמו שאנו רואים גם היום כי אין אחת המקראות אשר בדפוס שתהיה נקיה משגיאות קלות, כן קרה הדבר גם בימי קדם בספרים כתב יד...

רמב"ם, פירוש למשנה, הקדמה לפרק חלק

והיסוד השמיני, הוא התורה מן השמים. והוא שנאמין כי כל התורה הזאת המצויה בידינו עתה, היא הנתונה על ידי משה, שהיא כולה מפי הגבורה. כלומר: שהגיעה אליו כולה מאת ה' יתברך.

דברי יצחק שמואל רגיו (יש"ר), מובאים בתוך: מכתב שד"ל ליש"ר, 24 במאי 1819

ברור הדבר שהבורא השפיע מרוח קדשו למשה ולמדו חכמת הכתיבה בכל תנאיה ואופניה, וחוכמת דקדוק הלשון בכל כלליה, כדי שיכתוב על ספר את כל דברי התורה ויניחה מורשה לקהילת יעקב... כי אמר שם 'כתוב זאת זיכרון בספר ושים באזני יהושע'... לפי שמשה לבדו למד בעת ההיא חכמת הכתיבה מפי הגבורה ויהושע לא בא עדיין בסוד הזה.

מכתב שד"ל ליש"ר, 24 במאי 1819

לא היה מקום לפרסם השקפה זו.

נחמן קרוכמל (רנ"ק), כרם חמד, מחברת חמישית (1841)

ואל יתעך המתחסד המתפאר ברוב אמונתו הקרובה בפיו לבד, לומר שאנחנו מכחישים בזה בנבואה, או על כל פנים משימים ליאות וקיצור בחק השם יתעלה שהיתה ידו על הנביאים; חלילה מזה היד ה' תקצר, אבל אנו אומרים, שכך גזרה חכמתו יתעלה לכל תכלית, מהשגת הנבער, אף שמץ ממנה, ושאלו היה כחפץ לבו הסכל ותאב לשמוע עתידות לאין קץ, היו דברי הנביאים באותו הזמן שבו התנבאו, מעולם אחר במוחלט וספר חתום לגמרי; ואיך יהיו העם השומעים, שרק בשבילם באה הנבואה, מבינים דבריה אפילו מעט, אם לא, שהיו כולם נביאים ולא הצטרכו א"כ לנביא כלל.

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) על שמות ב, 19

לא תַעֲשֹׂן אֹתִי: לפי הניקוד לא תעשו דבר לשתפו עמי... ונראה לי לקרוא 'לא תעשון אותי'... ואתה מבין כי "אתי" הוא תיקון שתקנו חכמים, כי מליצת תעשון אותי היתה קשה על ההמון.

שלמה ראזענטהאל (1845-1764) • הונגריה

יצחק שמואל רגיו (יש"ר) (1855-1784) • מאמר "תורה מן השמים" (1821), אוסטריה

נחמן קרוכמל (רנ"ק) (1840-1785) • "מורה נבוכי הזמן" (פורסם לאחר מותו), אוקראינה

שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) (1867-1790) • "תולדות גאוני ישראל", גליציה

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) (1865-1800) • איטליה

שיעור 2 שד"ל (1800-1865): "והאמת תורה דרכה" - בין מסורת לביקורת

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) על שמות ב, 19

לא תַעֲשֶׂוּן אֹתִי: לפי הניקוד לא תעשו דבר לשתפו עמי... ונראה לי לקרוא 'לא תעשון אותי'... ואתה מבין כי "אתי" הוא תיקון שתקנו חכמים, כי מליצת תעשון אותי היתה קשה על ההמון.

בראשית ב, 6

וַיַּעֲבֹר אֲבָרָם בְּאַרְץ עַד מְקוֹם שָׂכָם עַד אֵלּוֹן מוֹרָה וְהַכְנַעֲנִי אָז בְּאַרְץ.

פירוש ראב"ע על בראשית יב, 6

והכנעני אז בארץ - יתכן שארץ כנען - תפשה כנען מיד אחר. ואם איננו כן, יש לו סוד והמשכיל ידום.

פירוש ראב"ע על דברים א, 2

ואם תבין סוד השנים עשר, גם ויכתוב משה, והכנעני אז בארץ, בהר ה' יראה, גם והנה ערשו ערש ברזל תכיר האמת.

דברים א, 1

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל...

שד"ל על דברים א, 1

מלבד כי לא לחכמה תחשב לאיש האלהים שיאמר דבריו דרך חידה, ולבסוף יצטרך לחזור עליהם ולבארם. והנה ידוע כי זה אחד מן המקראות שאמרו עליהם קצת מן המתחכמים שלא כתבם משה, אבל נוספו בתורה אחר כמה דורות, כי מפני שלא הבינו ענינו אמרו שהוא נוסף, ועדיין יש לשאול מה היתה כוונת מי שהוסיף אותו, ומה ראה להוסיפו? כי אמנם אחר שבאו ישראל לארץ, מה איכפת לנו לדעת בכמה ימים ילך אדם מחורב עד קדש ברנע, בדרך הר שעיר? ואחרי אשר בדור הזה כבר נתפשטו ספרי שפינוזה בעולם, וכבר תורגמו בלשון אשכנז וצרפת, וכבר נכתבו שבחי האיש ההוא גם בלשון הקדש, וכל זה סבה שקוראי ספריו מתרבים גם בקרב ישראל, וגם בהמון העם, מוכרח אני להודיע כי שקר וכזב כתב שפינוזה בראש פרק שמיני מספרו... באמרו כי ראב"ע כתב ברמז כי לא משה כתב ספר התורה.

והנה אמת כי ראב"ע רמז דרך סוד... כי יש בתורה קצת מקראות נוספים אחרי מות משה, אך אין בכל דבריו ובכל רמיזותיו שום מקום לחשוב עליו שלא האמין כי משה כתב ספרו. ובאמרו כאן: ואם תבין סוד השנים עשר... תכיר האמת משמע כי דוקא המקראות האלה הם (לדעתו) נוספים, לא שהספר כלו מזוייף. ואם היה בלבו שספר התורה לא משה כתבו, לא חסר תחבולות היה ראב"ע לרמוז מחשבתו כמו שהיא, בלי שירמוז סוד אחר שאיננו אמתת מחשבתו, ושהיה גם הוא (אם יבינוהו ההמון בימיו) תועבה גדולה, לא פחות מהמחשבה האחרת אשר שפינוזה מייחס לו.

ובאמרו על והכנעני אז בארץ: יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר, ואם איננו כן יש לו סוד, והמשכיל ידום הרי הוא מסופק אם הפסוק הזה כתבו משה, ומה צורך לכל זה אם גם כל התורה כלה לא משה כתבה? והנה הכל יודעים כי ראב"ע באמרו ואם תבין סוד השנים עשר, כוונתו על י"ב פסוקים אחרונים שבתורה הכוללים סיפור מיתתו של משה, שהדעת נותנת שלא כתבם הוא עצמו, וגם שפינוזה ידע זה, אבל עשה עצמו כבלתי יודע...

סוף דבר משפט הלבבות לאלהים הוא, אבל בכל מה שכתב ראב"ע - אין שום רמז שלא האמין כי ספר תורתנו משה כתבו; אבל שפינוזה, מלבד שטעה בחקירותיו, אין ספק שהיה גם כן מדבר בלב ולב, ובכמה מקומות הטעה את קוראיו בערמה ובמרמה; והמקום ירחם על הקוראים ספריו, ויפקח עיניהם להכיר שקריו.

אגרות שד"ל, כרך א, אגרת LXXVIIIa, מתוך פרויקט בן-יהודה

בענין חלק שני מישעיה אם לא ראיתי ראיותיך על היותו נכתב בבבל ובימי כרש, הנה כבר ראיתי ראיות ראזענמיללער וגעזעניוס, ושלחתי לך קצת מתשובותי עליהן, ואתה אם לא תחפוץ לריב עמי בדבר שאני מחזיק בו כמלחמת מצוה, זאת עשה, הַרְאֵנִי נא תחלה כי אין הדבר הזה הורס כלל יסודות האמונה, הראני נא כי יתכן שהיה בבבל נביא שקר שכתב כל הנבואות האלה כאלו מפי ה' נאמרו לנביא זמן מרובה קודם צאתן לפעל, תחת אשר מלכו היה בודאן לפי מה שהיה רואה הדברים קרובים לשכלו, ושנפתו אחריו כל ישראל והאמינו ומסרו לבניהם כי נביא אמת אמרן.

כי אמנם אם יאמר אדם כי אין הנבואות ההנה לישעיה כי אם לנביא אחר קדמון כמהו וקרוב לו, החרשתי, אין רע בזה, אבל שיהיו הדברים יוצאיך מתחת ידי מזוייף ומתעה, שהיה עומד בדור אחרון ועושה עצמו כאלו עומד בדור קדמון, ויתעו כל ישראל אחריו, הלא זו רעה חולה ורבת הסכנה. אמנם לא מן הטעם הזה הוא מה שאני מתאמץ להלחם בסברה הזאת, אם לא היה הדבר ברור בעיני שהיא סברה בטלה ומבוטלת מעיקרה.

אגרות שד"ל, כרך א, אגרת LXXIX, מתוך פרויקט בן-יהודה

ועל דבר ישעיה הנה בתחלה תמהתי עליך כי ראיתך מסכים עם ראב"ע וראזענמיללער וגעזעניוס וחבריהם האומרים שקצת הספר נכתב בבבל, ובקשתי ממך שתודיעני היש אתך ראיות אחרות זולת מאשר הביאו האנשים האלה, ואתה עשית כחסדך את רעך, ושלחת לי מסלולך, ואני קראתיו ומצאתיו מלא חכמה וכולל השערות רבות בחריפות דקה מן הדקה, אך לא מצאתי בו מופת שיכרחני לסור מאמונתי ואמונת אבותי, וראיתי ג"כ כי שטתך לפי דרכך איננה מזקת לאמונה, כי אתה הסירות מעליה הבגדים הצואים והלבשתה מחלצות, אך בכל זאת השטה מצד עצמה ובפרט כפי מה שביארוה ראז' וגעז' פגול היא לא תרצה והיא גרמא בניזיקין בלא ספק.

והנה מאז דברך אל ידיך ועד עתה, וגם עתה כמו כן אי אפשר לי לפנות אל החקירה הזאת ולשקול כל דברך במאזנים, כי החקירה ארוכה וקשה וצריכה פנאי ויישוב הדעת הרבה, ואני מאז ועד עתה הייתי טרוד כל שעותי בחקירות אחרות, תחלה בלמודי הדאגמאטיק ואח"כ בדקדוק, ועתה בפירוש ס' בראשית, על כן מוכרח אני להניח החקירה הזאת לזמן אחר אי"ה, ועכ"פ לא אדפיס דבר על ענין זה קודם שאשוב על חקירת מסלולך, ואגיד לך משפטי ואשמע משפטך. ואם אמרתי לך כי ברוב הימים לא אחדל לערוך מלחמה נגד הדעת הזאת, לא היתה כוונתי אלא כפי מה שיצאה מתחת ידי ראז' וגעז', לא כפי מה שיצאה מתחת ידיך.

ואם תשאלני מה בין שטתי לשטתם? – דבר גדול נ"ל מבדיל בין דרכך לדרכם, כי הם אמרו כי הנביא אשר כתב הנחמות ההנה בבבל, כתבן בכוונה להתענות את ישראל, שיאמינו כי מימים קדמונים נאמרו, מה שאין כן לפי דברך. והנה בעוד שתים או ג' שנים אקוה שאוכל לחזור על פירוש ישעיה, ואז אחקור ואבדוק בדעת מיושבת דברי ודברך, לפחות על אופן אמירתם. ומעולם לא עלתה על דעתי חלילה לבגוד באהבנו התמימה, או לירות חצי שוא לישרי לב ויד עמהם במסתרים כאשר אמרת. עד כמה פעמים אמר אליך ידידי לא ידעתי לא ידעתני.

אך לא עליך תלונותי, כי על הדור הזה, ואתה ידעת דרכי אנשי הדור ולא ידעת כי אינני מאנשי הדור. וקודם שאניח ענין זה אמר אליך ידידי ראייה א' אשר עדיין לא כתבתיה. בעל הנחמות יהיה מי שיהיה שכתב מן נחמו ולמטה הוא יותר מכל שאר הנביאים אוהב השמחה ההתפארות הצחוק ההתול והלעג, ואלו בעיני סימנים מובהקים מוכיחים שהיה הכותב יושב בשלוה ובהצלחה (כמו שהיה ישעיה), והוא בלתי אפשר שתהיה כזאת לאדם אשר נולד ונתגדל בגלות ובשעבוד. ומה עצום וניכר הבדל הנפש הגבוהה והרוח העליזה והפנים הצהובות והשוחקות והלשון המדברת גדולות בגאווה ובזו אשר לבעל הנחמות, והרוח הנמוכה ונפש השפלה והפנים הזועפים אשר לחגי זכריה ומלאכי!

שד"ל על ישעיהו נו, ט - נו, יג

והנראה אלי הוא כי שבעה עשר פסוקים שמכאן עד ואמר סלו סלו אינם לישעיה אך הם לנביא אחר אשר קונן על מות ישעיה.

דברים ב, 10

הָאֵמִים לְפָנִים יֵשְׁבוּ בָּהּ עִם גָּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעֶנְקִים.

שר"ל על דברים ב, 10

האמים לפנים: ושני פסוקים שאחריו אינם מאמר מוסגר כדעת רמבמ"ן (מנדלסון), אבל גם הם מדברי ה' להודיע כי מאתו באה הארץ ההיא למואב... וכל זה אמנם להודיע כי אין ה' מעביר מתנותיו מזה לזה, ושאר שירישם את הארץ לא יקחה עוד מידם לתתה לעם אחר, לולא ירבו לחטוא לו.

דברים ג, 11

כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים הנה ערשו ערש פרץ.

שר"ל על דברים ג, 11

הנה ערשו ערש ברזל: משה מאריך קצת בספור גדולת הנצחון שנתן להם ה'... ולכוונה זאת הוסיף כאן כי עוג היה מן הרפאים הידועים בימיהם לרוב כחם ולגובה קומתם שהיו מפחידים כל רואיהם, והוסיף גם כן ענין ערשו שהיה מפורסם בימיהם היותו שמור ברבת בני עמון, כי (כדברי הרמבמ"ן) העמונים קיימו מטתו לזכרון גבורתם שנצחוהו ולקחו את ארצו; כל זה לחזק ציור הישועה אשר נתן ה' לישראל, ואין כאן שום דבר שלא יצדק היות משה כותבו... ולא יתכן שיהיה הפסוק הזה נוסף בימי דוד, כדעת המתחכמים. והנני שואל אותם: מי שהוסיף, מהיכן הוסיף? הלא אף אם יונח שהוסיף כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים, כי הרפאים כבר נשכח זכרם בימי דוד, והיות עוג נשאר מיתר הרפאים היה דבר ישן נושן בדורו, ורחוק הוא שיעלה על דעת אדם להוסיף הדבר הזה בספר, לא לעזר ולא להועיל...

דברים ד, 6

ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה.

שר"ל על דברים ד, 6

מכאן סתירה לדברי האומרים כי החוקים אשר חקק משה לבני ישראל לקוחים הם מחוקי המצרים ושאר עמים שבימיו. הלא בני דורו של משה היה להם לדעת הדבר הזה יותר ממנו אנחנו אלה פה, ואיך יהיה משה טפש כל כך, או עז פנים כל כך, לומר לישראל כי הגוים בשמעם את החוקים האלה יאמרו שישאל עם חכם ונבון? הלא היה להם לומר שהם עם סכל וגרוע, שתורתם גנובה מעמים אחרים. וגדולה מזאת איך יאמר אחר כן ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת, אם התורה הזאת לקוחה היתה מתורות שאר גוים? הלא לכל המעט נצטרך להודות כי התורה האלהית ביררה האוכל מתוך הפסולת, וקיימה מכל החוקים הנוהגים בעולם בימים ההם, רק אותם שראתה החכמה העליונה ישרים וצדיקים ומועילים, ובטלה החוקים הרעים, או עשתה בהם שנוי והפכה אותם מרע לטוב.

שר"ל, הקדמה לפירוש קהלת

וראיתי לרמבמ"ן שהודה כי פירוש הפרשה כך הוא ואף גם זאת איננו רואה בה דבר גנאי, והנה אמר והלך בדרכי לבך ובמראי עיניך הייטב בעיני ה'?

והתימה על רמבמ"ן, אשר היה עם קדושים נאמן, איך מלאו לבו לגלות את אשר בקהלת נטמן, ופירש פרשת 'לכל זמן', ורבות זולתה על דעת האומרים כי הכל נגזר ומזומן, ועם זה הניח את העם באמונתם כי קהלת מעשה ידי אמן, המלך אשר חכם מדרדע וכלכל והימן, ואיך לא ראה דנפיק מיניה חורבה כשוד שלמן? אלא שזה סימן, כי הוא עצמו היה מאמין כי כל פעולותינו נגזרות בזמן ובמקומן, כי בשטת לייבניץ הלך ומחשבות לייבניץ עצמן, רחוקות מן השכל ומן התורה ומכל שגיאות יצילנו הרחמן.

שיעור 3

הרש"ר הירש (1808-1888): גלוי וסמוי בפירוש התורה

רש"ר הירש, הקדמה לפירוש בראשית

לשאוב ולתאר...אותן אמיתות, אשר עליהן מושתתת השקפת העולם והחיים היהודית, ואשר הן חוקות חיי ישראל לעולם ועד... להכרה על אודות אחדותה המלאה של הרוח המפעמת בכתבי הקודש של דבר ה', וכן להכרה שהרוח הזאת איננה נחלתם של ימי קדם שאבד עליהם כלח, אלא חיה היא איתנו בהווה, ובה תקוות העתיד של כל מאוויי האנושות.

פירוש רש"ר הירש על בראשית יב, 8-7

חשיבות יתירה נודעת לכך; ולא למותר להדגיש זאת בתקופה זו, בה פרשנות שטחית מסלפת את הכתובים ומגלה בהם פנים שלא כהלכה. כל התגלות אלוקית שבמקרא יוצאת מן ה' ובאה אל האדם. ה' מדבר אל הנביא ולא מקרבו... כל מקום שאתה מוצא התגלות אלוקית במקרא, הרי האדם הוא מקבל בלבד, ולא יוצר פעיל. ומכאן סתירה לדעתם של אלה, הכופרים בעובדת ההתגלות, אך מסווים את כפירתם במעטה כזב, - כאילו התגלות ה' היא תוצאה גרידא של דמיון והתפעלות אנושית. איך דיבר ה' אל הנביאים, הרי זה סוד כמוס לאדם... דיינו שאנחנו יודעים, שאכן הוא דיבר ונראה לנביאים.

פירוש רש"ר הירש על בראשית כב, 13-12

הננו רואים צורך מיוחד להטעים דבר זה ביתר הבלטה. בשם "חכמת ישראל" נאמרו דברי הבל ורעות רוח אף על זו נקודת הזוהר והשיא של מעשה העקדה - פסגת הגבורה היהודית וגבורתו המוסרית של האדם בכלל. שלוחה יד להפוך אמת לשקר ולהמיר דבר בהיפוכו.

פירוש רש"ר הירש על דברים ב, 10

הערות שמשה מוסיף אותן לצורך ביאור בשעת כתיבת נאומו...

פירוש רש"ר הירש על דברים ב, 20

תוספות מבארות, שמשה הוסיף אותן בשעת כתיבת נאומו.

פירוש רש"ר הירש על דברים ג, 9

הרי כן שוב תוספת שנוספה על ידי משה בשעת כתיבת נאומו.

פירוש רש"ר הירש על דברים ד, 45

אלו הן אותן העדות ואלו הם אותם החוקים והמשפטים, שמשם מסר אותם בעל פה אל כל האומה בכל ימי המסע ממצרים.

פירוש רש"ר הירש על דברים ד, 6

רבים המדעים והאמנויות שהם נחלת שאר עמי התרבות, ואילו המדע והאומנות של ישראל הוא המדע והאמנות של בניין חיי האדם וחיי עם על יסוד דעת ה', וחובת האדם, החכמה והאמנות של ידיעת התורה והגשמתה, החכמה והאמנות של האמת וההרמוניה בחיים... אשר ישמעון את כל החוקים האלה...מכלול כל מצוות התורה קרוי כאן "חוקים". שהרי כולן כאחד מהוות מידה נתונה, בלתי משתנה לכל נסיבות החיים. שאר העמים מבקשים תמיד את מידת חכמת המדינה המתאימה למצבים המשתנים בלא הרף. אולם המשפטים הנוצרים בידיהם הם פרי מחשבת האדם התופסת רק את המוגבל בזמן ואת השטח העליון של הדברים; משום כל חוקיהם מתחלפים בכל עת, ומה שמוכרז היום כאמת וצדק המביא ברכה וישועה – מחר הוא נחשב סכלות משיחית וסותמים עליו את הגולל. רק עם ישראל יש לו מידת חובה נצחית לכל ההווה והרצון של חיי אדם ועם...

פירוש רש"ר הירש על דברים ד, 9

רק הישמר... פסוקים אלה מזכירים שתי עובדות שראינו אותם בעינינו: המשפט האלוהי הן כל יחיד על נאמנותו לתורה או על בגידתו בה; וכח התורה הזאת שכל עתידנו מותנה בה במוחלט. אולם הכל תלוי בכך שראינו בעינינו את העובדה היסודית של מתן תורה מידי ה', שהרי עובדה זו מעידה במישרין שתורה משמים וה' הוא אל חי וקיים למעלה מן העולם. העובדה ההיסטורית של מתן תורה בסיני, שמראה עינינו מעיד עליו, הוא יסוד היסודות, והיא שחייבת להישמר בלבנו לעד, וחובה למסור אותה לבנינו אחרינו על מנת שגם הם ישמרו אותה בלבם וימסרו אותה לבניהם אחריהם. מראה עיניים של אומה שלמה כאחת הוא בסיס העובדה ההיסטורית של ההתגלות, ואין לכך דוגמא בכל אומה ולשון. המסירה מאבות לבנים של אומה שלמה היא המקיימת את העובדה הזאת בלב כל הדורות הבאים לכך אין דוגמא בכל אומה ולשון...

התרחק מכל מה שעלול לסכן את נאמנותך לייעודך העצמי. חקירת הטבע והחיים ההיסטוריים של העולם הלא-יהודי אינם מושתתים על שתי העובדות, שניסיוןך מעיד עליהן: מציאות האל היחיד, האישי, שהוא למעלה מן העולם: ומתן תורה שיצאה מפיו... בעיצומו של עולם הנתפס להשקפות שבסיסן רעוע – שמור את עצמך לעצמאותך הרוחנית. השקפות הבנויות על יסודות רעועים הן מוטעות, ולפיכך גם המסקנות הנובעות מהן הן מוטעות... אולם מעל הכל.. אותה הסתכלות לא יהודית בחיי הטבע וההיסטוריה – בנקל ימצא לה פרקליט בנפשך פנימה. משנסתלק ה' מחיי הטבע שבאדם, הרצונות החושניים של הנפש משתלטים על האדם ונעשים לו לאלוהים, ועם הרחקת התורה מהחיים ההיסטוריים, האדם הריבוני מתנשא למלוך והוא משתרר על העולם באנוכיות ובאלימות. שני אלה עלולים להחניף ל"נפשך", למהותך ולרצונותך החושניים הרוחניים; הם פורקים מן הרוחניות את על קדושת המוסר, והם משחררים את החיים ההיסטוריים מדרישות המשפט והחסד שה' הטיל עליך בסיני...

פירוש רש"ר הירש על דברים ו, 7

וכאשר אנחנו מוסרים את התורה לבנינו, נקיים את לשון "ושננתם" גם במשמעות נוספת: בהחלטיות חדה וחרפה ניטע בלב בנינו את תודעת ההתחייבות לתורה; אל נחליש אותה על ידי פרשנות מתחכמת וסובייקטיבית המתחשבת בצרכי השעה ובנוחיות של הזמן.

פירוש רש"ר הירש על דברים ל, 8-10

באותה בהירות שאיננה משתמעת לשני פנים הוכרז כאן על נצחיות התורה ועל תוקפה המחייב שלא יתבטל... מאמרים אלה של ה' הם ברורים ואינם משתמעים לשני פנים, והם מכחישים את כל המדברים תועה על ישראל ועל תורתו ורואים אותם כמיושנים. ישראל והתורה אינם שרידים של עבר מת אלא הם מעורים בהווה החי וצופים לעתיד רב סבר. רק אם נכיר ונעריך את האמת הזאת ונתמסר בשמחה וללא סייג לייעוד זה, נמצא בכל תקופה את הישיר בעיני ה' ואת הדרך לישע אלוקים...

פירוש רש"ר הירש על דברים לא, 22

אולם בראש ובראשונה הוא הראה לו את הדרישה המופנית אל כל מנהיג בישראל, שלא יירתע לעולם מרוח הזמן ולא יכנע לשום תקופה של בגידה בה' ותעייה מדרכי תורתו. בהשקט ובבטחה, בהכרה ובכובד ראש ישא ברמה את דגל התורה שה' הפקיד בידיו; ידע שלעולם יהיה זה תפקידו להוריד את הרמה של תורת ה' ולהתאים אותה לחולשת הדעת של נבוכי כל תקופה, כי התורה היא למעלה מכל תקופה של מבוכה והיא מצפה תמיד לדור הבא שישוב בנאמנות לה' ולתורתו. חובה על מנהיגי כל הדורות לשמור על שלמות התורה כדי להעביר את אמיתה לדור הבא; עליהם לנטוע בלבבות הפתוחים לכך – יהיו רבים או מעטים – ולקיים אותה בהכרה נאמנה למען דורות העתיד: "כי לא ישכח מפי זרעו".

איזראליט, 4 בדצמבר 1923, מתוך התכתבות בין שני סטודנטים בשנת 1900

במעט מאוד מקומות הרב הירש מתמודד באופן ישיר עם ביקורת המקרא, אך פעמים רבות ברור שטענותיהם של מבקרי המקרא עמדו לנגד עיניו בשעה שכתב את פירושו, ושבעזרת פירושו הוא רצה לעקור מן השורש טענות אלה. יהיה זה מעניין ושווה את המאמץ, להוכיח את הטענה הזאת בעבודה רצינית ומקיפה.

שלמה ראזענטהאל (1764-1845) • הונגריה

יצחק שמואל רגיו (יש"ר) (1784-1855) • מאמר "תורה מן השמים" (1821), אוסטריה

נחמן קרוכמל (רנ"ק) (1785-1840) • "מורה נבוכי הזמן" (פורסם לאחר מותו), אוקראינה

שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) (1790-1867) • "תולדות גאוני ישראל", גליציה

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) (1800-1865) • איטליה

שמשון רפאל הירש (רש"ר הירש) (1808-1888) • גרמניה

אליהו בן אמוזג (1823-1900) • איטליה

רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל וייזר (מלבי"ם) – (1809-1879) • פולין, רומניה ועוד

שיעור 4 אליהו בן אמוזג (1823-1900): אוניברסליזם יהודי וזהות פרשנית

שלמה ראזענטהאל (1764-1845) • הונגריה
יצחק שמואל רגיו (יש"ר) (1784-1855) • מאמר "תורה מן השמים" (1821), אוסטריה
נחמן קרוכמל (רנ"ק) (1785-1840) • "מורה נבוכי הזמן" (פורסם לאחר מותו), אוקראינה
שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) (1790-1867) • "תולדות גאוני ישראל", גליציה
שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) (1800-1865) • איטליה
שמשון רפאל הירש (רש"ר הירש) (1808-1888) • גרמניה
אליהו בן אמוזג (1823-1900) • איטליה
רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל וייזר (מלבי"ם) – (1809-1879) • פולין, רומניה ועוד

אליהו בן אמוזג, מבוא לאם למקרא

כולל הערות, וחקירות, וביאורים חדשים על פי חכמת הלשונות (פילולוג'יאה) והבקור (קריטיק) וקדמוניות (ארקיאולוג'יאה) וקורות בבל ואשור ומצרים וכיוצא, ואמונות ומנהגי גויי קדם, ומשפט חרוץ על קצת דעות והשערות חכמי ומבקרי הזמן ועיון שוקד על קצת מדרשי חכמינו וקבלתם תלמודית, גם אלהית, ככל אשר יהיה רוח הכתוב ללכת.

בראשית כח, 22

וְהָאֵבֶן הַזֶּה הָיָה אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי מִצֵּבָה יְהוָה בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשֹׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ.

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על בראשית כח, 22

וכל אשר וגו' עשר אעשרנו לך. זכור לאברהם ומה שכתוב בו ויתן לו מעשר מכל, הרי מבואר כי מזמן האבות היה המנהג לתת לכהני ה' חלק מהתבואות, מהשלל, ומהקנין בכלל, והיה זה החלק, אחד מעשרה או מעשר, כאשר נקבע המנהג בזמן משה, וזה אחד מהמקומות הנכבדים המורים על קדמות התורה אם לא בכל כלליה ופרטיה, לפחות בהרבה פנות גדולות ממנה... ואיך משה ע"ה לא עשה בחלק מה, כי אם לקבוע חובה מה שהיה נהוג באומה, הרי שהקבלה קודמת לתורה שבכתב, ואין התורה שבכתב כי אם חלק כתוב מהתורה שבע"פ, והשאר נשאר תלוי במסורת, ונכתב עוד חלק ממנו מזמן לזמן — ולא בלבד היה ענין המעשר דבר קדום אצלנו, אבל גם אצל האומות קדמוניות גם מאותן שלא ידעו ממנו מאומה,

ומכללם הסינים כי ידעו מספרי קדשם Chou – King שהחלק הנתן מכל אחד ואחד לראשי העם ולכהניהם, היה אחד מעשרה. ורבותינו דרכו בדרך זה הלכנו בו, כשאמרו במס' כלה ויברכו את רבקה "מכאן לברכת חתנים מן התורה" הרי שלמדו ברכת חתנים ממנהג קרובי אברהם עם היותם גוים ולנו הרבה טענות וראיות להוכיח באופן שאין בו ספק מציאות והתמדת חקי ומנהגי התורה גם אצל הגוים, אין פה מקום להאריך בזה... וכתב רמב"ן "ואנכי לא ידעתי כי ז' ימי המשתה משה רבינו תקנם ואולי נהגו כן מתחלה נכבדי האומות" והיו הדברים האלה אשר כתב הרמב"ן הנחמדים מזהב, קשורים על לוח לבך כי הם מפתח גדול להכנס בחכמת הקדמוניות והאמונות והמנהגים אצל גויי קדם... ראה מה גבהו דרכי רבותינו הראשונים מדרכי המאמינים המתחסדים האחרונים, כי לא בסתר דברו הראשונים כי בין קדמוני ישראל וקדמוני האומות יחס גדול וקשר גדול וכל זה ממה שיעיד על רוחב חכמתם, וחכמות נפשם למעלה למעלה מכל שנאה ומדון נגד הגוים, עם היותם אסורים ומעונים תחת ידם.

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על שמות ד, 10

ודבר גדול, לדעתי, דבר המדרש, באומרו שהיו בידם מגלות, כי בזה הרשנו להסכים עם דעות האומרים שקודם משה היו ספרים או מגלות, וסופר בהם לדור אחרון מעשה האבות הקדמונים וקורותיהם, ומהם לוקטו ספורי התורה, כמו שהובאו דברים מספר מלחמות ה' ומדברי המושלים.

אליהו בן אמוזג פירוש אם למקרא על בראשית לד, 5

לדעתי זוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, בחקירות הנוגעות לכתבי הקדש, שמתייחס למה שקבלו רבותינו לחקור בשרשי הלשון, כי דבר זה למדנו מפי חכם גדול איטלקי VICO (פילוסוף איטלקי בן המאות ה-17 וה-18) שהלשוניות קדמוניות יסתירו ארשת שפתם המנהגים, האמונות, המעשים, שהיו נודעים אצל הקדמונים, ואחר זמן הסתירו פניהם ולא נדעה שחרם, וגם אני זה לי ימים רבים ניסיתי ללכת באלה, והצליח ה' דרכי אשר אנכי הולך עליה...

אגרת חכמי ירושלים לחכמי חלב

מסכימים להורות איסור הספר וגניזתו, אך דוחים את ההצעה לדון את המחבר כ"מין ואפיקורוס". ירושלים כ"ח תמוז ה'תרכ"ה. חתומים: חיים דוד חזן, אברהם אשכנזי, ח' רפאל ידידיה אבואלעפיא.

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על דברים א, 1

אלה הדברים. ספר זה נבדל מד' ספרים הראשונים בכמה מיני הבדלות כידוע, ועל הכל בהיותו ביאור ותוספת על קצת מצות הנאמרות בספרים הראשונים. וקורא אני עליו, שהוא התחלת כתיבת תורה שבעל פה, כפי צרכי העת והזמן... ובספר זה, משה הוא הכותב, ולא הקב"ה, אף-על-פי שדרך נבואה הוא כותב. אבל על כל פנים "מפי עצמו אמרו", כלומר בבחינת היותו ראש לחכמים ולנביאים, מה שאין כן בד' ספרים ראשונים, שהוא ככלי ביד היוצר יתברך, והוא מפיו וכתוב כל אשר יצווה.

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על דברים ד, 6

אשר ישמעון את כל החקים. החכם שד"ל ב'משתדל' [על ספרו של שד"ל - ויכוח על חוכמת הקבלה ועל קדמות ספר הזהר וקדמות הנקודות והטעמים], נתחבט להוציא מהפסוק הזה, כי לא יתכן שיהיו חקי התורה לקוחים מהמצרים ומשאר העמים. אך מה יושיענו זה, אם בהעריך זה לזה, נראה כי חקי מצרים וחקי התורה דומים בצד מה, כאשר באמת הוכח יוכיח כל חוקר?... כי הם ז"ל לא ידעו ולא השיגו מה שהשגנו אנחנו בימים האלה האחרונים, שבין חקי מצרים לחקי התורה יש התדמות גדול ורב, ובכל זאת הקדימו רפואה למכה, בהניחם סוד הבירור בזמן שעדיין לא לחצם שם הכרח לקיימו.

דברים א, 2

אֶחָד עֶשֶׂר יוֹם מִחוּרֵב דֶּרֶךְ הָרֶשְׁעִיר עַד קָדֵשׁ בְּרִנֵּעַ.

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על דברים א, 2

מאחד עשר יום מחורב וגו'. החבר שד"ל נמשך אחר רבי עובדיה ספורנו, ופירש שאחד עשר יום מחורב הן הן הדברים שהיה אומר משה אל כל ישראל במדבר בערבה וגו' דרך תוכחה כלומר דרך אחד עשר יום הייתם יכולים לילך מחורב עד א"י לולי חטאתכם הוא שגרם, ואני קורא על פירוש זה מ"ש ראב"ע על איזה דרש, כי הוא טוב להשמעות אזנים, אך אל פתח הפשט לא קרב, והנה רש"י ז"ל פירש מעין זה הפירוש אלא שלדעתו ניחא דכל האמור במדבר, בערבה, הכל רמז לתוכחות שהיה מוכיחם על מה שעשו באותם המקומות.

והנכון לדעתי שאלה הדברים חוזר למעלה והכוונה שכל האמור עד הנה בד' ספרי תורה הראשונים הוא מה שדבר משה אל כל ישראל בכל אלה המקומות והוא ג"כ מ"ש אח"כ ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר וגו' דבר וגו' ככל אשר צוה ה' אותו אליהם כלומר כי בעת ההיא השלים ללמד התורה לישראל – ואומרו אחד עשר יום מחורב וגו' הכוונה להודיע כי כל המקומות שזכר במדבר בערבה, והסבוב הארוך הזה לא היו צריכים לילך בו כי אם אחד עשר יום בלבד דרך הר שעיר וגו' והגם שהיה זה דבר ידוע אל הדור ההוא, הנה להיות שהתורה נכתבה לכ"מ ולכל זמן הוצרך לבאר זה. והרוחנו בפירושו זה כי ספר דברים נעשה מחובר ומקושר עם כל הקודם לו, ועליו תסובנה מליצות אלה הדברים וגו' שלא כדברי תועי רוח כי לא כתב משה רק משנה תורה, ואלה, יפרשו לנו מה רוצה לומר אלה הדברים וגו' במדבר בערבה מול סוף וגו'.

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על דברים ד, 16

החכם שד"ל במשתדל נתחבט להוציא מהפסוק הזה כי לא יתכן שיהיו חקי התורה לקוחים מהמצריים ומשאר עמים, אך מה מה יושיענו זה אם בהעריך זה לזה נראה כי חקי מצרים וחקי התורה דומים בצד מה? כאשר באמת הוכח יוכיח כל חוקר? וגם לא יגהה מזור מה שהוסיף וכתב הלא לכל המעט נצטרך להודות כי התורה האלהית ביררה האוכל מתוך הפסולת ע"כ, והרי זה מאמר סותר את עצמו ושאין האזן יכולה לשמוע, כי איך תהיה אלהית אם לא הצליחה רק לברר האוכל מתוך פסולת ואיך שיחה בטלה שלהם תהיה לרב או מורה לתורה שלמה שלנו, ויש בדבריו האחרונים קצת אמת רק אם נבינהו כדעת חכמי הקבלה בענין הברור האחר הטוב מברור המשתדל, וממוצא דבר תבין כי דבר ה' בפייהם אמת כי הם ז"ל לא ידעו ולא השיגו מה שהשגנו אנחנו בימים האלה האחרונים שבין חקי מצרים לחקי התורה יש התדמות גדול ורב, ובכל זאת הקדימו רפואה למכה בהניחם סוד הברור, בזמן שעדיין לא לחצם שום הכרח לקיימו.

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על בראשית ג, 24

וחוץ מהראיות הלקוחות מכתבי הקדש, יש לנו ללמוד ממקור אחר, והיא עבודת המצריים. ואין להפלא שהענינים שנשתמשו בהם אחר כך לצורך הקדושה, היו נהוגים מקדם אצל המצרים... ואם באנו לראות כיצד היתה צורת הכרובים שבמצרים, עלינו לשבח ולהודות לה', שנשאר לנו מקום ראוי והגון לבדוק, ולבוא עד תכלית ידיעה זאת, כשנשקף על פני צורות המצויירות בספר מצרים לשאמפוליון (אבי האגיפטולוגיה 1790-1832), ועינינו תחזינה שהצורות ההן – צורת ילדים הם, כקבלת חז"ל. וזה גלוי יקר במאד מאד לפקוק עינים עורות – ובאמת שלא בצורת הכרובים והכלים בלבד שוו המצריים והיהודים בשיעוריהם, אבל גם בצורת הבית ותבניתו ואולמיו וחדריו וכל מחלקותיו.

ויקרא א, 2

אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם...

אליהו בן אמוזג, פירוש אם למקרא על ויקרא א, 2

אדם כי יקריב מכם. בענין התחלת הקרבנות וטעמם, השחיתו קצת ראשונים ואחרונים, ובזמנינו ראיתי במשתד"ל שנמשך אחריהם וכתב שהקרבנות התחילו מצד בני אדם מבלי מצות האל, והתורה שאין מגמתה ללמד את העם חכמה ודעת אלא להדריכם במעגלי צדק לא נטלה מנהג הקרבנות – ולא הרגיש, כי נפל בזה בטעות איש שנאוי אצלו ובאמת ראוי לשנוא ברוב דבריו, והוא ספינוזא, שכתב גם הוא והניח ליסוד מוסד שאין תכלית התורה ללמד את העם חכמה ודעת – ותכלית כוונת ספינוזא גם תכלית כוונת כל הנמשכים אחריו הכופרים שתהיה בתורה אמונה מסויימת בגבוליה ובמצריה, הוא למצוא מקום מוכן ופנוי להכניס בה דעותיהם האנושיות ולקרוא לעצמם דרור להאמין מה שירצו ובלבד שיתנהגו במעגלי צדק כמו שכתב החכם לוצאטו וכמו שכתב גם קודם לו הספינוזא, ושניהם עשו שלום על קלקול תורתנו...

ולא הרגיש ג"כ כי הכלל הזה שהראה לו פנים בענין הקרבנות הוא בעצמו הכלל אשר שמו לראש פנה הנוצרים כשפרקו עול התורה מעל צוארם, כשאמרו כי רוב דבריה הוצרכו לחסרון שלמות האומה בעת ההיא וכפי הזמן והמקום – הוא הכלל העומד לנס בעלי הריפורמא אשר לא יאבו להשאיר מהתורה רק החלק המוסרי Moralia רוצה לומר מה שגם מבלעדי התורה נתחייבנו בשמירתו כאומרים זה לשונם - שאלמלא לא נכתבו בדין הוא שיכתבו... האנשים האלה ידמו בעצמם שהם מלמדים סניגוריא על האמונות כשיבקשו להם תכליתיות מבחוץ ולא ידעו כי בייחס להם תכלית חיצוני הם שולחים יד בשרשי העץ אשר הם חושבים להציל ענפיו.

הלבנון, מ"ג, 3 ביולי 1872,

מובא מתוך: ירון הראל, העלאת אם למקרא על המוקד, חלב 1865

ואני נשארתי תלוי באוויר, לא כופר ולא סופר, לא מין ולא מאמין, לא נבל ולא מקובל, לא פילוסוף ולא רבי הכולל, לא מקלל ולא מתפלל, לא מתבולל ולא מתחולל, לא שמאי ולא הלל, לא יום ולא ליל?

שיעור 5 המלבי"ם (1809-1879): פשט חדשני כמענה לביקורת

רי"צ מקלנבורג, הכתב והקבלה, עמ' XIII

וכל איש משכיל יראה המכשלה הגדולה, היוצאת מחסרון ביאור כזה. כי מה נעשה לבנינו היום, אשר בבואם אל בית הספר, ללמוד את דברי התורה הקדושה, אף אם לב המלמדו שלם בתורה, ונאמנה רוחו במלאכת ה', מה יעשה למקראות כאלה, אשר מפשרוטיהן יראה, אם תוספת או מגרעת, או סתירה עם הקבלה הנאמנה... ובוזה האמת נעדרת, האמונים על חיק התורה, תחת אשר יתקרבו אל דלתותיה, יתרחקו מאליהן, והאיוולת הזאת תתקשר ותתחזק בלב הנער, והיתה לו התורה שבע"פ לזרה... כי הם נשאים עירום מן התורה ועריה מן המצווה. יעברו ברית התורה, ויפרו חוק המצווה, כי כולם ימשכו אחרי פשוטי המקראות לבד.

מיכל דל, "התמודדות הרי"צ מקלנבורג עם רוחות חילון במאה הי"ט,

יהדות בעידן המודרנה (תשע"ח), עמ' 75-86

שמחני בדבריו להודיע שנתקבלו דברי הכתב והקבלה בעיני הבריות, מי ייתן ויושג מהם התכלית המכוון בהם, להשפיל גאון זדים המתחכמים לפרוץ פרצות בגדר תורתנו הקדושה, ולהגדיל התורה שבע"פ נגד פניהם עם התורה שבכתב, יובשו בושט וכלימה המגדילים עצמם בעיני חסרי מדע וילעיבו במקבלי התורה. אוי לו לדור שככה לו הגיע. ואולי בא העת שאמרו עליו בעיקבתא דמשיחא חכמת סופרים תסרח. ובכל זה החיוב על כל הולך תום לעשות כל אשר בכוחו לפאר את התורה ולעטרה, אולי יחנן ה' צבאות.

דוד וייל ואלחנן בר-ניצן, פרשנותו של המלבי"ם לתנ"ך – פשט או דרש?

כאשר מלך מבקש לבנות ארמון לעצמו מזמין הוא את טובי האדריכלים, טובי הבנאים וטובי העושים במלאכת הבנין למען יהא ארמונו מפואר לשמו. ברם, אם ירצה להרוס ארמונו, יזמין סבלים מגושמים וכבדי כח מן השוק שהם יעסקו בהריסת הארמון. הקב"ה בנה ארמון מפואר והיא תורת ישראל. טובי הבנאים עמלו עליו, ממשה רבינו ועד אחרון התנאים, האמוראים וגדולי התורה שבכל הדורות. אם רצונכם להרוס בנין זה למה קראתם לרבנים שיעשו זאת? קראו לכמה בורים וגסים מן השוק, הם יעשו את המלאכה ביתר תועלת ויכולת.

מלבי"ם, מתוך ההקדמה לפירושו לויקרא

הנה גם מן המשכילים יכשלו לצרף ולברר וללבן, ויפסחו על שתי הסעיפים, לפעמים יטה לבבם אל חכמת הלשון ואל פשוטי המקראות והיה הדרוש בעיניהם לזרה ויקראו שמו מרה, ולפעמים ימשכו אחרי הדרוש והקבלה וינאצו כל יודע הגיון וכל משים שכל להבין במקרא, וינצו שני האחים הפשט והדרוש יחדיו וירגנו באהליהם ואין מושיע. וכאשר הייתי בימי חרפי בראותי אני את החזון ואבקשה בינה נהייתי ונחליתי ימים ואקום ואעשה את מלאכת המלך ואשתומם על המראה ואין להבין.

מלבי"ם, הקדמה לפירוש ויקרא

ויהי בשנת תר"ד ליצירה... קול תורת ה' תתייפח, ודמעתה על לחייה כי בגדו בה רעיה, כי נבערו קצת רעי אשכנזי ואת ה' ניאצו, ויתאספו להפר דת וחוקים ועל צפוניו התייעצו. ויעלו רועים רבים יכנו את עצמם רבנים כל אלה חוברו אל עיר בראונשוויג אל עמק השידים שועלים קטנים ובזנבותיהם אודים ותצא אש ותאכל שמיר ושית ותבער בהיכל ה' ותבער בין הבדים ותלהט את ארון הברית ותאמר להשחית את לוחות האבנים ותאמר לשרוף כל מועדי אל בארץ. בימים ההם בעת ההיא ראיתי ונתון על ליבי כי עת לעשות לה' לתורה שבכתב ושבע"פ חומה בצורה סביב דלתיים ובריה מאז עזרתי כגיבור חלצי והחילותי לחבר חיבור על התנ"ך ואל התורה שבע"פ הכינותי הסוכך, ובניתי לה מגדל עוז ומבצר משגב, היא חיבורי הנוכחי, הוא יילחם את אויבי הקבלה. אשפתי מליאה טענות וראיות נכוחות, ובה האות והמופת כי תורת הפה היא התורה שניתנה מן השמיים, וכי כל דברי התורה שבע"פ מוכרחים ומטבעים בפשט הכתוב ובעומק הלשון. וכי הדרוש הוא לבדו הפשט הפשוט המיוסד כפי חוקי הלשון האמיתיים והברורים. בימים ההם ובעת ההיא ראיתי נתון על ליבי כי עת לעשות לד', עת לעשות לתורה שבכתב ושבע"פ חומה בצורה סביב דלתיים ובריה כל יעלו בה פריצים ויחללוה, אם לתורה שבכתב אשר דמוה העדה הרעה הזאת כאחד מספורי העמים הקדמונים, ואת שיריה ומליצותיה ערכו עם שירי האמיר והיונים. אם לתורה שבע"פ אשר היה בפיהם למשל ולשנינה, כחשו בה ויאמרו לא היא. את חכמינו בזו ויאמרו כי לא ידעו פשטות הכתובים ואת דקדוק הלשון לא הכירו וכי הלכו בדרך עיקש ופתלתול, ויהיו ביניהם ללעג ולשחוק כל היום...

מלבי"ם, הקדמה לפירוש ישעיהו

כפי אשר יבקשהו מבקש האמת דורש הפשט הפשוט אשר לו משפט הבכורה... לא תמצא בו לא דרוש ולא מחקר, לא סוד ולא רמז, רק הפשט הפשוט, וכל זאת נעו מעגלותיו מדרך המפרשים הידועים לנו עד הנה, ועומד נפרד נבדל מהם כתורן על ראש ההר לבדנה.

מלבי"ם, הקדמה לפירוש שיר השירים

אמנם עם הבחינה ראה ראינו כי לא דמה המכסה הלוט הלוט את פני השיר הקדוש הזה. אל המסכה הנסוכה על כל כתבי הקדש, כי מקראי קדש כולם לבשו בגדי יקר ויבואו בעדי עדיים, כי הספורים אשר יתבשלו סתריהם כמו, כולם קדש המה, כולם בני אל חי, כולם מפיקים זיו ונוגה, מלאים חכמה ומוסר, מלמדים עצה ותושיה צדק ומישרים, מחכימים פתי. לא כן השיר הזה, לבש אדרת שער ויתכס שק ואפר ויהי כשיר עגבים, לשיחה בפי פריצים ולשותי שכר נגינות. (הלא תראה כי נסך ה' רוח תרדמה ויעצם את עיני איזה המבארים והמתרגמים בחומשי אשכנז, וילכו נתיבות לא שלום, בחללם קדושת השיר הזה, כי פתרוהו כצורתו כפי קליפתו, ויהי להם כשירת הזונה, וגם פתרון מליצתו הפשוטה לא ידעו, וע"כ בתרוהו לבתרים, קרעוהו לגזרים, היה להם המים המאריים למרים, ויאמרו כי הורכב משירים שונים המונים שיר היין. שיר ידידות. שיר האביב. שיר המחול וכדומה)

מלבי"ם, הקדמה לפירוש ויקרא

אולם כאשר נבקר את הכתובים עצמם ונשית לב למסלה דרך הלכו בהוצאת ההלכות מן הכתוב, מעגלותיה נעו ועקבותיה לא נודעו. כי ברוב דבריהם נראה שלא לבד שאין פשט המקרא מכריח את הדרוש ההוא שהוציאו ממנו, כי גם לפעמים היה בהפך שעומק הפשט סותר את הדרוש ומתנגד אליו, וברוב פעמים תלו כל שלטי הגבורים על קורי עכביש וסמכו הלכות גדולות וקבועות על מלה או אות אחת אשר בכל אשר יעמל האדם לדעת לא יוכל למצוא באיזה אופן הכריחו דבר מן המלה או האות ההוא אשר בא כמשפטו וכהלכתו, וגם אם יאמר החכם לדעת לא יוכל למצוא מה שייכות יש להאות הנדרש אל הדרוש הנדרש ממנו. וגם לו היה הדבר כן הלא יפלא מדוע לא רקחו כמהו בכל מקום שבא האות והמופת הזה במקרא.

וימצא לפעמים שדרשו מלה אחת וגם לפעמים העמיסו עליה דרושים רבים שונים משא לעיפה במקום אחד מיוחד, ובא כדבור הזה וכמתכונתו במקומות רבות למאות והונח על מכונו בשלום, לא גערו בו ולא הכלימוהו ולא דרשו בו דבר. ולפעמים דרשו דרוש א' במקום אחד ובמקומות אחרות דרשו ממלה הזאת עצמה בהפך כאילו דרשו ככל העולה על רוחם, דברים התלויים על בלימה.

אלי כהן, "צריך לשרוף את הספרים - ה'משכיל' שחדר לבית המדרש",

26 באוגוסט 2011, בתוך: בחדרי חרדים

בתום עבודת מחקר מקיפה ומייגעת שנערכה ע"י צוות תלמידי חכמים מופלגים ומומחים מחברי ורבני מכון 'עוז והדר' נתברר ללא עוררין כי פירוש של המלבי"ם על מגילת קהלת לא שרד ואינו בנמצא תחת ידינו. זה תקופה ארוכה ישבו על המדוכה קבוצת עורכים מובחרת ללבן ולברר מקור פירוש מכתב יד על מגילת קהלת המורכב מביאור המילות וביאור העניינים כדרכו של המלבי"ם, שבשלב מסויים נדפס ע"י המכון תחת שמו של גאון ישראל המלבי"ם זצ"ל. למרות שציטוטים שונים של המלבי"ם מחיבורו על קהלת תאמו את המופיע בכתב היד, וכן נמצאו מקבילות רבות לכל כתבי המלבי"ם, ואף השוואת כתב היד לעצם כתב יד קדשו העלתה התאמה, לא היה הדבר מוחלט וברור, ושאלות שונות החלו לצוץ ע"י חוקרי מכון עוז והדר שבעקבותיהם הוחלט על בירור מעמיק ובירור השאלה האם זהו מקחו של צדיק 'אין שמחה כהתרת הספיקות'.

ואכן לאחר התייעצות עם גדולי הדור שליט"א מורי דרך המכון על כל צעד ושעל, ולאחר בדיקה מקיפה ע"י מומחים הוברר שאותו חיבור הדומה לתבנית פירושי המלבי"ם על הנ"ך, אינו לו ולא נתחבר על ידו. לאור זאת הוחלט לאסוף את הספרים בו יוחס הפירוש לגאון המלבי"ם ולאפשר לרוכשים להחליפו בעותק מתוקן.

אגרת הרד"צ הופמן לד"ר אלעזר הלוי גרינהוט, 1902

כעת אני נזכרתי שעדיין גלת העניה בידי, שלא כתבתי מענה תודה על מנחתו ההגונה אשר כבדני בה... כי מתחילה חשבתי לעיין בכל הספר היטב, אולי אוכל לחדש בו דבר, ובפרט רציתי לקרות המבוא בעיון בכל הערותיו. אך כאשר כעת אני עובד עבודת הקדש "מבוא לתוה"ק" (כנראה - ראיות מכריעות נגד וולהואזון), שאני קורא אותו לפני תלמידי הי"ו, וזהו מלחמת חובה להשיב תשובות נצחות נגד המבקרים החדשים שבאו בתוה"ק כפריצים ויחללוהו, ואני מוכרח לעבוד בעבודה זו יומם ולילה ולעיין בספרים אין קץ, וע"כ דחיתי כל המלאכות והלמודים (שאינם הכרחיים כל כך) מפני עבודה זו. וגם לעיון בספרו עוד חזון למועד בבוא יומי דפגרי אי"ה. ולמען לא אעבור על בל תאחר אביא כעת תודתי בלב שלם ואמירת ברכות ודרישת שלומים. אוהבו ומוקירו הק' דוד צבי האפפמאנן

רד"צ הופמן, הקדמה לספר ויקרא

בפירושי נחזיק בשתי ידינו בנוסח המסורה, נרחיק ממנה לגמרי ביקורת הנוסח היוצאת מחוג המסורה ופורצת את תחומיה... נפרוק מעלינו עול הביקורת העליונה, המתאמרת להיות השופט העליון על התנ"ך שלנו. אנחנו נלך לאור המסורה, שאנו מאמינים באלוהותה, ועל פיה ועל ידה נשתדל לבאר את דברי הכתוב. אלא שאף על פי כן נשים לב לביאורים שיש להם נקודת מבט שונה משלנו ונהפך בזכותם עד כמה שאפשר... כל מילה ומילה שבתורה נכתבה על פי פקודת ה', והנביאים והכתובים נכתבו ברוח הקודש. זאת אנו מוצאים לא רק בדברי חז"ל, אלא גם בספרי יוסיפוס (במאמרו "עד אפיון"). אשר לשלמות הנוסח המקובל כפי שנמסר לנו על ידי המסורת, ימיו כימי הספרים עצמם, ואם נמצאו באי-אלו מקומות נוסחאות שונות (כגון ג' ספרים שנמצאו בהיכל..), הרי קבעו את הנוסח לפי רוב הספרים, ולא לפי אומדנה בלבד. אפילו נודה שמקומות מסוימים בטקסט לא נשמרו מטעויות, הרי חסרים אנו את אותם האמצעים הדרושים כדי לשוב ולהעמיד את הנוסח שנכתב ברוח הקודש. המסורת היא השמירה המעולה ביותר מזיופים, וכעדה שיטת תיקוני הטקסט סופה להחליף את התנ"ך האלוהי בתנ"ך אחר, אנושי.